

Getuigenverklaringen en de strafrechter

Zonder ooggetuigen geen (straf)recht. Maar hoe goed zijn hun herinneringen? Het algemene antwoord luidt: lang niet slecht. Dat neemt niet weg dat allerlei factoren de accurateheid van ooggetuigen kunnen aantasten. In deze bijdrage geven wij daarvan wat voorbeelden. We gaan ook in op taxatiefouten die strafrechters kunnen maken als zij zich buigen over getuigenverklaringen.

Verhalen van getuigen

Met ooggetuigen zijn successen te behalen. Neem dat prachtige verhaal – echt gebeurd – van de oplettende burger die drie jaar nadat hij zijn signalement in het programma *Opsporing Verzocht* had gezien, een verdachte herkende in de trein van Utrecht naar Amsterdam.¹ Maar ook de aanhouding van Marc Dutroux valt op het conto van ooggetuigen te schrijven. Hetzelfde geldt trouwens voor de arrestatie van zijn Franse evenknie Michel Fourniret. We kunnen nog verder gaan: getuigen zijn onmisbaar. Weliswaar meende de Raad van Hoofdd-commissarissen enkele jaren geleden dat 'technisch bewijs meer waard is dan de verklaringen van mensen'², maar dat is een misverstand. DNA of andere biotechnische sporen krijgen immers pas reliëf door het verhaal dat getuigen erover vertellen: het DNA van de verdachte op de kraag van het slachtoffer kan daar vanwege geweld, maar ook vanwege een hartelijke begroeting terecht zijn gekomen. Het is het verhaal van de getuige dat tussen die twee scenario's kan beslissen. Zoals een Engels jurist ooit zei: de verhalen die getuigen al puttend uit hun geheugen over een gebeurtenis vertellen, dat zijn de valuta in de rechtszaal.

Maar hoe hard zijn die valuta? Het antwoord op die vraag moet genuanceerd zijn. Homo sapiens had het nooit zo ver geschopt als hij niet had kunnen beschikken over een soepel functionerend geheugensysteem. Dat systeem is evenwel niet perfect (Schacter, 2001) en de tekortkomingen ervan treden vooral dan aan het licht als een bepaald soort topprestatie wordt verlangd: accuraat rapporteren over details die ver weg in de tijd liggen. Dan vergeten we onderdelen van een gebeurtenis of herinneren we ons gebeurtenissen anders dan zij in werkelijkheid hebben plaatsgevonden. Bij het vergeten van informatie spreken geheugenpsychologen over omissiefouten; en in hun jargon staan commissiefouten voor vervormingen van herinneringen. Omissiefouten komen overigens veel vaker voor dan spontane commissiefouten (Smeets, Candel & Merckelbach, 2004). We komen daar hieronder nog op terug.

Soms strekken commissiefouten zo ver dat mensen – vaak zijn het trouwens kinderen – zich voorvallen gaan herinneren die nooit hebben plaatsgevonden. In zulke gevallen spreken we over pseudoherinneringen.³ De beroemde ontwikkelingspsycholoog Jean Piaget (1896-1980) geeft een fraai voorbeeld van zo'n 'herinnering' (zie

Loftus & Ketcham, 1991). Piaget kon zich enige tijd levendig herinneren hoe hij als tweejarige bijna werd ontvoerd op de Champs-Élysées. Hij zat in een kinderwagen die werd voortgeduwd door zijn kindermisje. Een man naderde het tweetal en probeerde hem uit de kinderwagen te tillen. Het kindermisje ging met de kidnapper op de vuist en na een kort handgemeen droop de man af. Piaget herinnerde zich het uiterlijk van de dader, de krassen op het gezicht van zijn kindermisje, de omstanders die te hulp schoten, en een politieagent die uiteindelijk poolshoogte kwam nemen. Hij had deze gedetailleerde herinneringen tot zijn vijftiende. Want toen kregen zijn ouders een brief van het kindermisje. Zij was inmiddels lid geworden van het Leger des Heils en had besloten al haar zonden op te biechten. De vrouw schreef dat zij het incident had verzonnen en stuurde de beloning voor het vrijdelen van de ontvoering, een horloge natuurlijk, retour. Langs die weg kwam Piaget tot de ontdekking dat zijn herinneringen volstrekt inaccuraat waren.

Modern hersenonderzoek biedt een verklaring voor hoe zulke geheugenvervormingen kunnen ontstaan. Herinneringen zijn niet als fotografische afbeeldingen in ons brein op afroep beschikbaar. Weliswaar laten ervaringen hun geheugensporen na in het brein, maar deze sporen worden in stukjes gehakt en op verschillende plaatsen van de hersenschors bewaard. Zo worden visuele elementen van een ervaring opgeslagen in de occipitale hersengebieden, auditieve elementen in de temporale gebieden, enzovoort. Bij het opdiepen van informatie moeten de verschillende elementen van een herinnering weer aan elkaar worden geplakt. Dat is wat geheugenpsychologen bedoelen met het reconstructieve karakter van herinneringen. Bij zo'n reconstructie kunnen gemakkelijk 'weeffouten' ontstaan (Schacter & Slotnick, 2004). Vaak hebben die fouten betrekking op perifere details; het type detail dat in het leven van alledag onbeduidend is, maar in de rechtszaal plotseling van eminent belang kan worden.

Geheugenfouten van getuigen dragen soms bij aan rechterlijke dwalingen. De afgelopen jaren zijn er in de Verenigde Staten tientallen gevallen aan het licht gekomen van mensen die langdurig vastzaten voordat vergelijkend DNA-onderzoek alsnog aantoonde dat zij onschuldig waren. In een fors percentage – 70% – van deze gevallen bleken foutieve ooggetuigenverklaringen een beslissende rol bij hun veroordelingen te hebben gespeeld (Doyle, 2005; Saks & Koehler, 2005). Geheugenfouten

* Dr. M. Jelicic is verbonden aan de Faculteit der Psychologie en Neurowetenschappen van de Universiteit Maastricht.

** Prof. dr. H. Merckelbach is verbonden aan de Faculteit der Psychologie en Neurowetenschappen van de Universiteit Maastricht.

1. *De Limburger*, dinsdag 8 januari 2008.

2. Raad van Hoofdd-commissarissen (2004). *Spelverdeler in de opsporing*.

3. In de Angelsaksische vakliteratuur spreekt men ook wel van *false memories*. De letterlijke vertaling daarvan brengt allerlei ongewenste associaties met zich. *Valse herinnering* onttrekt vooral aan ons zicht dat degene die een pseudoherinnering heeft, te goeder trouw is.

komen niet alleen bij Amerikaanse getuigen voor. Ook Nederland kent voorbeelden van getuigen die met hun inaccurate herinneringen te veel gewicht in de schaal van Vrouwe Justitia legden (zie Wagenaar & Crombag, 2005).

In hetgeen volgt geven we een beknopt overzicht van factoren die de herinneringen van slachtoffers en ooggetuigen vertroebelen. Aan bod komen factoren die inherente beperkingen opleggen aan het menselijk geheugen – en dus ook aan de herinneringen van getuigen – en factoren die te maken hebben met de manier waarop de politie getuigen hoort over hun herinneringen. Bovendien staan we stil bij fouten die rechters kunnen maken als getuigenverklaringen in het geding zijn.

Inherente beperkingen

Ons waarnemingsapparaat, maar ook ons vermogen om dat wat ooit voorviel te reconstrueren, kent grenzen. Deze beperkingen noemen rechtspsychologen *estimator variables* (Wells, 1978). Over zulke schattingsvariabelen hebben politie en justitie geen controle; zij kunnen hoogstens proberen een schatting te geven van de mate waarin deze variabelen de herinneringen van een getuige hebben vertroebeld.

Een inherente beperking is bijvoorbeeld de snelheid waarmee mensen de letterlijke tekst van een gesprek vergeten. De absolute bovengrens daarvan ligt bij enkele uren. Dus stel dat tijdens een telefoongesprek vastgoedhandelaar A van notaris B te horen krijgt: 'je moet dat tonnetje nu echt heel snel naar Basel brengen, want anders wordt onze Joegoslavische vriend zenuwachtig en dat kan ongezond uitpakken voor ons'. Jaren later – in de verhoorkamer van de politie – zal vastgoedhandelaar A van dit gespreksfragment alleen nog maar de globale strekking kunnen reconstrueren. Althans de strekking zoals hij die zelf nu, in retrospectie, ziet. Om die strekking over het voetlicht te brengen, zal de vastgoedhandelaar zich wellicht bedienen van een actieve vertelvorm. Zoiets als: notaris B zei tegen mij 'Breng dat geld onmiddellijk naar Zwitserland anders stuur ik de Joegoslaaf bij je langs, die je dan onherroepelijk afknalt.' Het punt is dat gebeurtenissen twee soorten geheugensporen achterlaten in ons brein: de zogenaamde *verbatim* sporen – bijna letterlijke weergaven – en zogenaamde *gist* sporen. Die laatste staan voor de semantische kern van een gebeurtenis. De halfwaardetijd van de twee sporen verschilt, want *verbatim* sporen degenereren veel sneller dan *gist* sporen (Brainerd & Reyna, 2005). Tegelijkertijd markeren *verbatim* sporen de grenzen van de interpretatie die de getuige aan *gist* sporen kan ontleen. Hoe meer de *verbatim* sporen wegvallen, hoe groter de vrijheidsgraden als de getuige gaat reconstrueren wat er nou eigenlijk werd gezegd. Dat kan ertoe leiden dat een gesprek dat bedoeld was als zorgzame waarschuwing later de contouren krijgt van een poging tot afpersing. De omstandigheden waaronder we een incident hebben waargenomen vormen een ander voorbeeld van schattingsvariabelen. Gebeurtenissen en daarbij betrokken personen die we ten volle hebben kunnen waarnemen, worden beter onthouden dan voorvallen en mensen die we maar kort, van een afstand of tijdens slechte verlichting hebben kunnen bekijken. In een onderzoek dat monnikenwerk vergde, lieten de Leidse geheugenexpert

Willem Albert Wagenaar en zijn medewerkster Juliëtte van der Schrier (1996) zien dat ooggetuigen de gezichten van mensen pas goed kunnen registreren als zij deze personen gedurende enige tijd en op ten hoogste 15 meter afstand zien bij een lichtsterkte van minstens 15 lux. De lezer die denkt dat dit allemaal erg voor de hand ligt, heeft maar half gelijk. Wagenaar en Van der Schrier waren in staat om de precieze demarcatielijnen vast te stellen tussen omstandigheden waaronder accurate waarnemingen nog wel en die waaronder accurate waarnemingen veel minder waarschijnlijk zijn. En ook: in de turbulentie van het opsporingsonderzoek staat het politiefunctionarissen niet altijd helder voor de geest dat zij getuigen die beweren de verdachte 's nachts aan de overkant van het plein te hebben gezien maar beter links kunnen laten liggen.

Hevige emotie tijdens het kijken naar een misdrijf lijkt de herinneringen aan dat misdrijf niet te ondermijnen. Klassiek in dit verband is het werk van de Canadese psychologen Yuille en Cutshall (1986). Zij onderzochten ooggetuigen van een gewapende roofoverval die fataal afliep. De verklaringen van getuigen die tijdens de overval veel stress hadden ervaren, bleken qua kwaliteit zeker niet onder te doen voor die van minder geëmotioneerde getuigen (zie ook Smeets, Jelicic & Merckelbach, 2006, voor laboratoriumonderzoek naar stress en geheugenfouten). Eerder is het tegendeel het geval, want hoe meer de omstandigheden ons in een *survival mode* brengen, hoe scherper we de centrale details van die omstandigheden waarnemen (Nairne, Thompson & Pandeirada, 2007). Maar er past wel een kanttekening bij die algemene regel. Geëmotioneerde getuigen hebben de neiging om hun aandacht te richten op een beperkt aantal details. Deze details worden later goed, al te goed, herinnerd, maar dat gaat ten koste van hun geheugen voor perifere details (Wessel & Merckelbach, 1997). Als slachtoffers met een vuurwapen worden bedreigd, kijken zij dus meer naar het wapen en minder naar het gezicht van de dader. Dat fenomeen staat in de literatuur te boek als *weapon focus* (Loftus, Loftus & Messo, 1987). *Weapon focus* leidt ertoe dat zulke slachtoffers later slechter in staat zijn om de dader aan te wijzen als die staat opgesteld in een *Oslo-confrontatie*.

Onder controle

'System variables' zijn factoren die te maken hebben met de manier waarop slachtoffers en getuigen over een misdrijf worden gehoord (Wells, 1978). Dat kan door de politie zijn, maar ook door de rechter-commissaris of de rechter. Zij hebben in principe – en dat is belangrijk – controle over deze factoren.

Het moment waarop getuigen worden gehoord is een belangrijke systeemvariabele. Niet alleen ontstaan met het verstrijken van de tijd steeds meer omissiefouten, ook de kans op commissies neemt toe. Dit wordt mooi geïllustreerd in het onderzoek van Neisser en Harsch (1992). Zij lieten studenten de dag na de ramp met de Challenger space shuttle opschrijven hoe zij het nieuws hierover hadden gehoord, wat zij op dat moment deden en welke personen daarbij aanwezig waren. Toen de studenten drie jaar later dezelfde vragen kregen voorgelegd, bleek dat hun herinneringen aan het moment dat zij voor het eerst over de ramp hoorden aanzienlijk wa-

ren gewijzigd. Deze veranderingen hebben te maken met het wegebben van *verbatim* geheugensporen, waardoor personen gebeurtenissen moeten reconstrueren aan de hand van *gist* sporen (Brainerd & Reyna, 2005).

Suggestieve vragen kunnen de accurate herinneringen behoorlijk aantasten. Dit blijkt uit talloze gevalsbeschrijvingen (zie bijvoorbeeld Loftus & Ketcham, 1991) en wetenschappelijk onderzoek. In een studie van de rechtspsychologen Crombag, Wagenaar en Van Koppen (1996) kregen proefpersonen – waaronder nogal wat artsen en juristen – een reeks vragen voorgelegd over de Bijlmerramp op 4 oktober 1992. Die dag stortte een vrachtvliegtuig van de Israëlische luchtvaartmaatschappij El Al neer op een flat in de Bijlmer. Van het moment dat het vliegtuig de flat raakt bestaan geen videobeelden. Op een suggestieve vraag van de onderzoekers hierover antwoordde niettemin meer dan 50% van de proefpersonen dat zij amateurbeelden van de crash hadden gezien. Het onderzoek van Crombag en collega's werd enkele jaren geleden door ons overgedaan (Jelicic, Smeets, Peters, Candel, Horselenberg & Merckelbach, 2006). Wij stelden een groep studenten een serie vragen over de moord op Pim Fortuyn, waaronder de vraag of zij de filmbeelden hadden gezien van het moment waarop Volkert van der G. Pim Fortuyn neerschoot. Ofschoon dergelijke beelden niet bestaan, zei meer dan 60% van de proefpersonen deze filmfragmenten te kennen. In onze steekproef wist meer dan 20% ook allerlei details van de beelden te noemen. Zo was er een proefpersoon die meende dat hij op die beelden had gezien hoe een man met een baseballpetje op Fortuyn af kwam lopen, een pistool trok en een aantal gerichte schoten op de politicus afvuurde. Deze proefpersoon verklaarde verder dat Fortuyn op de grond viel, waarna de dader al rennend de plaats delict verliet.⁴ Het zijn zulke details die aan een inaccuraat verklaring een schijn van authenticiteit kunnen verlenen.

Sommige getuigen zijn extra vatbaar voor suggestieve vragen. Bij het ophalen van geheugendetails en het reconstrueren daarvan tot een lopend verhaal, wordt de opgediste informatie op accurate getoetst door de voorste delen van de hersenschors (Parkin, 1997). Deze hersendelen werken bij jonge kinderen, mensen met een verstandelijke beperking en schizofrene patiënten (nog) niet optimaal. Daarom kunnen zij moeilijk onderscheid maken tussen voorvallen die zij echt hebben meegemaakt en fictieve gebeurtenissen die hen met nadruk worden aangereikt door anderen (Peters, Jelicic & Merckelbach, 2006). Suggestieve vragen kunnen bij jonge kinderen, mensen met een lage intelligentie en schizofrene patiënten gemakkelijk leiden tot geheugenfouten. Zelfs pseudoherinneringen voor onwaarschijnlijke gebeurtenissen kunnen eenvoudig bij hen worden opgewekt. In een onderzoek dat wij (Otgaar, Candel, Merckelbach & Wade, 2009) onlangs deden, vertelden we kinderen dat wij van hun moeder iets hadden gehoord: dat zij ooit door een ufo waren ontvoerd. Bij de helft van de kinderen werd deze suggestie kracht bijgezet door een fictief krantenartikel (met een foto van een vliegende schotel). Daarin

viel te lezen dat er steeds meer ruimteschepen worden gespot in de woonplaats van de kinderen. De overige kinderen kregen een ander stukje uit de krant te zien. Meer dan 70% van de 7-8-jarigen die het krantenartikel lazen, rapporteerde later door een ufo te zijn ontvoerd. Zij noemden bijna allemaal details. Zo 'herinnerde' een flink aantal kinderen zich dat zij door een straal werden opgezogen naar een ruimteschip waarin allerlei rare mannetjes rondliepen.⁵ Van de 7-8-jarigen die een ander stukje in de krant hadden gezien, rapporteerde ongeveer 20% door ruimtewezens te zijn ontvoerd. Kinderen van 11-12 jaar waren aanmerkelijk minder bevattelijk voor de suggestie van de interviewer. Maar nog steeds beweerde iets meer dan 10% van hen door een ufo te zijn ontvoerd. Bij deze kinderen droeg het tonen van het krantenartikel over ufo's niet bij tot meer pseudoherinneringen. Voor onderzoek naar het ontwrichtend effect van suggestieve vragen op de herinneringen van verstandelijk gehandicapten en schizofrene patiënten verwijzen wij naar Soraci, Carlin, Read, Pogoda, Wakeford, Cavanagh en Shin (2007).

Naarmate de tijd verstrijkt, wordt het geheugen van getuigen onvollediger. Geëmotioneerde getuigen zullen om te beginnen al minder kunnen vertellen over de perifere details van het delict. En jonge kinderen, mensen met een verstandelijke beperking of schizofrene patiënten zijn sowieso minder bedreven in het reconstrueren van een gebeurtenis. We snappen heel goed dat de politiefunctarissen in al deze gevallen zich maar slecht kunnen neerleggen bij een *ik-weet-het-niet-meer* van de getuige. In die context kan het gebeuren dat de rechercheurs gaan trekken en duwen aan het geheugen van de getuige. Dat is een ideale voedingsbodem voor commissiefouten en dus pseudoherinneringen.

De boodschap van de rechtspsychologie is dat het moment waarop getuigen worden gehoord en het soort vragen waarmee zij worden benaderd – systeemvariabelen derhalve – wel onder invloed van politie en justitie staan. Omdat de accuratesse van herinneringen afneemt met het verstrijken van de tijd, is het wenselijk om slachtoffers en ooggetuigen kort na een misdrijf te horen. Vanwege de desastreuze uitwerking van suggestieve vragen, dient het gebruik daarvan, zeker bij jonge kinderen, verstandelijk gehandicapten en psychiatrische patiënten, zo veel als mogelijk te worden vermeden. Liever een getuige met omissiefouten (*ik weet het niet meer*) dan een met niet als zodanig te herkennen commissiefouten (*terwijl we onder de douche stonden, moest ik aan papa's piemel trekken*). Overigens worden commissiefouten soms aangewakkerd lang voordat de politie bij een zaak betrokken raakt. Nogal wat ouders die vermoeden dat hun kind slachtoffer was van een zedenmisdrijf, onderwerpen het repeterend aan een soortement verhoor. Daarmee zijn bij kinderen hardnekkige pseudoherinneringen uit te lokken (zie Nierop & Van den Eshof, 2008). Deze herinneringen hebben overigens de neiging om te radicaliseren (Crombag & Den Hartog, 2007). Het argument dat een herinnering dermate bizar is dat hij waar moet zijn – een argument dat wel aan te treffen valt bij

4. Niet toevallig vonden we in dit onderzoek ook dat proefpersonen die fantasierijk zijn, vaker op de proppen komen met dit soort geconfabuleerde details.
5. Het is waar dat misschien wel een vergelijkbaar percentage in Sinterklaas gelooft. Bij die constatering passen echter twee kanttekeningen. Ten eerste gaat het in dat geval om een *belief*, niet om een volledige autobiografische pseudoherinnering zoals die wel aan de orde is bij onze ufo-groep. Ten tweede demonstreert Sinterklaas dat – zoals een geheugenonderzoeker ooit opmerkte – het leven een groot misinformatie-experiment is.

sommige psychotherapeuten – is zoals we aan de hand van het ufo-onderzoek demonstreerden onhoudbaar.

Hervonden herinneringen

Er zijn mensen – vooral vrouwen – die in therapie erachter komen dat zij hun eigen historie van kindermishandeling of seksueel misbruik jarenlang compleet hebben verdrongen (zie voor een voorbeeld: Hendriks, 2004). Althans dat geloven ze en soms is dat geloof zo standvastig dat zij besluiten de gang naar het politiebureau te maken om aangifte te doen. De vraag die dan rijst is of zulke hervonden herinneringen verwijzen naar voorvallen die echt hebben plaatsgevonden. Ofschoon sommige psychotherapeuten in de traditie van Sigmund Freud menen dat traumatische jeugdervaringen naar het onderbewustzijn worden verdrongen en met hulp van psychotherapeutische interventies weer aan de oppervlakte kunnen worden gebracht, plaatsen rechtspsychologen vraagtekens bij de authenticiteit van zulke herinneringen (Crombag & Merckelbach, 1996). Zij stellen dat er geen enkel bewijs bestaat voor zoiets als Freudiaanse verdringing. Mensen herinneren zich traumatische ervaringen maar al te goed. De soms bijna obsessieve oorslogherinneringen waaronder concentratiekampslachtoffers gebukt gaan, laten zien dat het Freudiaanse gedachtegoed ook op dit punt reuze naïef is (Merckelbach, Dekkers, Wessel & Roefs, 2003). Een meer aannemelijke verklaring voor hervonden herinneringen is dan ook dat zij de artefacten zijn van goed bedoelde therapeutische manoeuvres zoals hypnose, imaginatie of Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR). Nogal wat therapeuten geloven dat psychische problemen worden veroorzaakt door traumatische jeugdgebeurtenissen. Als deze nare ervaringen niet goed toegankelijk blijken voor de cliënt, krijgt die de opdracht om te speculeren en te fantaseren over trauma's die zich vroeger zouden hebben afgespeeld. Soms krijgt de cliënt daarbij de expliciete suggestie dat zijn of haar klachten te maken hebben met misbruik door een familielid. Onderzoek heeft laten zien dat imaginatieoefeningen van dit soort een goede opmaat naar pseudoherinneringen vormen. Proefpersonen die de suggestie kregen dat bepaalde gebeurtenissen (bijv. met een hand door een ruit te zijn gevallen) tijdens hun jeugd waren voorgevallen en daarover moesten fantaseren, gingen later ook meer geloven dat deze gebeurtenissen echt hadden plaatsgevonden (zie Hyman, Husband & Billings, 1995; Garry & Polaschek, 2000). Hervonden herinneringen die in de therapiekamer tot stand zijn gekomen, moeten daarom met de nodige reserve worden bezien.⁶ Er zijn aanwijzingen dat 'herinneringen' die spontaan – zonder hulp van anderen – worden hervonden soms authentieke elementen bevatten (zie Raymaekers, Geraerts & Merckelbach, 2008). Dan gaat het echter om mensen die hun misbruikervaringen altijd al hebben herinnerd, maar er later een radicaal andere interpretatie aan geven. Die herinterpretatie *voelt* als een nieuwe herinnering, maar is dat feitelijk niet.

Welke fouten kunnen strafrechters maken?

Als getuigenverklaringen in het geding zijn, kunnen strafrechters drie fouten maken. Zij kunnen van mening zijn voldoende kennis van het geheugen te bezitten en nalaten een beroep te doen op een getuige-deskundige. Een Noorse groep rechtspsychologen onderzocht de kennis van leken, juryleden en strafrechters over het geheugen van ooggetuigen (Magnussen, Melinder, Stridbeck & Raja, 2009). Zij vonden dat deze drie groepen, dus ook rechters, een beperkte kennis bezaten over factoren die de accuraatheid van het geheugen ondermijnen. In zaken waar vooral het geheugen van slachtoffers of getuigen ter discussie staat, is het daarom verstandig om een getuige-deskundige te benoemen. We merken dat ook al op omdat rechtspsychologen heel wat te melden hebben over hoe goed ooggetuigen zich frequenties (hoe vaak is het gebeurd?), de snelheid van voertuigen, de toedracht van ongevallen, of het tijdsverloop (hoeveel tijd zat er tussen X en Y?) kunnen herinneren. Die kennis kan in voorkomende gevallen informatief zijn voor rechters.

Een andere fout ontstaat als de rechter de verkeerde getuige-deskundige benoemt. Enkele jaren geleden waren wij betrokken bij een strafzaak waarin een getuige-deskundige medicus geruststellende uitspraken deed over de ooggetuigenverklaring van een meisje dat met hoofddletsel op een intensive care lag (Merckelbach & Jelicic, 2007). Zij kreeg medicijnen die het geheugen beïnvloeden, maar werd toch door de politie verhoord. De medicus sloeg de plank volledig mis toen hij ter zitting verklaarde dat er niet getwijfeld hoefde te worden aan de verklaring van het meisje. Zijn misplaatst optimisme had alles te maken met zijn gelimiteerde kennis van de uitgebreide vakliteratuur over het geheugen van patiënten met hersenletsel. Daarom: als de herinneringen van ooggetuigen of slachtoffers de voornaamste inzet van de strafrechtelijke besluitvorming dreigen te worden, is het wijs om in elk geval ook experts met een rechtspsychologische achtergrond als deskundige te benoemen. Het stellen van verkeerde vragen aan de juiste getuige-deskundige is de derde fout die rechters kunnen maken. In zijn afscheidsrede aan de Universiteit Maastricht merkte Hans Crombag (2000) op dat de opdracht aan een getuige-deskundige soms te eenzijdig is. Hij gaf het voorbeeld van een deskundige die, in het geval van verschillende getuigen die elkaar tegenspreken, opdracht krijgt om de geloofwaardigheid van een bepaalde getuige te onderzoeken. In zulke gevallen zou de getuige-deskundige eigenlijk gevraagd moeten worden om de verklaringen van de verschillende getuigen tegen elkaar af te wegen. Omdat rechters soms verkeerde vragen stellen aan getuige-deskundigen, pleit Crombag voor meer overleg tussen rechters en deskundigen.

Tot slot

Het menselijk geheugen werkt door de bank genomen heel goed, maar de evolutionaire *fine tuning* heeft het geval van de ooggetuige die op het politiebureau moet gaan verklaren over de perifere details van een gebeurtenis niet voorzien. In dat geval kan dus het geheugen

6. Dat is ook de conclusie van een commissie van de Gezondheidsraad die zich over deze materie boog: zie <www.gr.nl/pdf.php?ID=887>. En ook het OM stelt zich op dit sceptische standpunt blijkens het bestaan van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken, zie <www.om.nl/publish/pages/98378/lebz_2.pdf>.

tekortschieten en dat kan twee vormen aannemen: *de-ik-weet-het-niet-meer*-variant is daarbij nog de minst gevaarlijke. Gevaarlijker zijn de getuigen die op sleeptouw worden genomen door hun eigen fantasie, die van hun therapeut of door suggestieve vragen van de politie; en dan met grote stelligheid dingen gaan verklaren die *nooit* zijn gebeurd. Juist vanwege de stelligheid en het emotionele appèl waarmee ze worden gebracht, lijken pseudoherinneringen vaak bedrieglijk authentiek. Ook de rechtspsychologie beschikt niet over een lakmoesproef waarmee *achteraf* authentieke herinneringen feilloos van pseudoherinneringen zijn te onderscheiden. Wat wel valt vast te stellen is of er zich in de ontstaanswijze van de getuigenverklaring factoren hebben voorgedaan die pseudoherinneringen aanwakkeren. Rechtspsychologen zijn heel wel in staat om *daarover* een deskundig oordeel te geven.

Ondertussen blijft hun onderzoeksagenda overvol, want er zijn allerlei dringende vragen over het geheugen van ooggetuigen waarop het antwoord onduidelijk is. Kunnen – om maar eens wat voorbeelden te noemen – suggestieve instructies herinneringen aan iets dat echt is gebeurd uitvlakken? Neem zo'n geval als dat van Piaget. Stel dat die poging tot ontvoering op de Champs-Élysées wél was gebeurd. En stel voorts dat het kindermisje de kleine Piaget daarover bij herhaling op ontkenkende wijze had onderhouden ('je hebt het gedroomd'). Wat was dan de uitkomst geweest? We weten dat kinderen onder de drie jaar nooit nauwkeurige herinneringen aan een gebeurtenis kunnen hebben. Maar hoe zit dat met oudere kinderen? Kunnen zij echt ervan overtuigd raken dat iets niet is voorgevallen terwijl ze er zelf bij waren? Of praten ze de volwassenen alleen maar naar de mond, en weten ze tegelijkertijd heel goed dat er wel degelijk iets is gebeurd? Het jongste onderzoek lijkt erop te wijzen dat het laatste aan de hand is – het lijkt makkelijker om getuigen iets aan te praten dan om hen iets *af te praten*. De finesses ervan begrijpen we nog niet goed, maar deze kwestie maakt wel nog iets anders duidelijk: wat ooggetuigen verklaren staat nog niet gelijk aan wat ooggetuigen zich werkelijk kunnen herinneren. Om het nog meer in een strafrechtelijke context te plaatsen: wat het procesverbaal zegt, hoeft nog niet te stroken met hetgeen de ooggetuige verklaarde en dat is wederom een imperfecte index van wat die ooggetuige zich herinnerde (Malsch, Haket & Nijboer, 2008). Met hun routine van het papieren dossier is dat een slotconclusie die ons van belang lijkt voor strafrechtjuristen.

Literatuur

Brainerd, C.J. & Reyna, V.F. (2005), *The science of false memory*, New York: Oxford University Press.

Crombag, H.F.M. (2000), *Rechters & deskundigen*, afscheidscollage, Universiteit Maastricht.

Crombag, H.F.M. & Den Hartog, M. (2007), *Kindermisbruik: Het probleem van escalerende beschuldigingen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Crombag, H.F.M. & Merckelbach, H. (1996), *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*, Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Crombag, H.F.M., Wagenaar, W.A. & Van Koppen, P.J. (1996), 'Crashing memories and the problem of source monitoring', *Applied Cognitive Psychology*, 10, 95-104.

Doyle, J.M. (2005), *True witness: Cops, courts, science, and the battle against misidentification*, New York: Palgrave Macmillan.

Garry, M. & Polaschek, D.L.L. (2000), 'Imagination and memory', *Current Directions in Psychological Science*, 9, 6-10.

Hendriks, K. (2004), *Vaag verleden: Hoe ik ging geloven in fictieve herinneringen*, Amsterdam: L.J. Veen.

Hyman, I.E., Husband, T.H. & Billings, F.J. (1995), 'False memories of childhood experiences', *Applied Cognitive Psychology*, 9, 181-197.

Jelicic, M., Smeets, T., Peters, M.J.V., Candel, I., Horselenberg, R. & Merckelbach, H. (2006), 'Assassination of a controversial politician: Remembering details from another non-existent film', *Applied Cognitive Psychology*, 20, 591-596.

Loftus, E.F. & Ketcham, K. (1991), *Witness for the defense: The accused, the eyewitness, and the expert who puts memory on trial*, New York: St. Martin's Press.

Loftus, E.F., Loftus, G.R. & Messo, J. (1987), 'Some facts about weapon focus', *Law and Human Behavior*, 11, 55-62.

Magnussen, S., Melinder, A., Stridbeck, U. & Raja, A.Q. (2009), 'Beliefs about factors affecting the reliability of eyewitness testimony: A comparison of judges, jurors and the general public', *Applied Cognitive Psychology*, in druk.

Malsch, M., Haket, V. & Nijboer, H. (2008), 'De gevaren van het proces verbaal', *Nederlands Juristenblad*, 41, 2014-2018.

Merckelbach, H., Dekkers, T., Wessel, I. & Roefs, A. (2003), 'Amnesia, flashbacks, nightmares, and dissociation in aging concentration camp survivors', *Behaviour Research Therapy*, 41, 351-360.

Merckelbach, H. & Jelicic, M. (2007), *Hoe een CIA-agent zijn geheugen hervond en andere waargebeurde verhalen* (2e druk), Amsterdam: Olympus.

Nairne, J.S., Thompson, S.R. & Pandeirada, J.N.S. (2007), 'Adaptive memory: Survival processing enhances retention', *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 33, 263-273.

Neisser, U. & Harsch, N. (1992), 'Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about Challenger', in: E. Winograd & U. Neisser (eds.), *Affect and accuracy in recall* (p. 9-31), New York: Cambridge University Press.

- Nierop, N.M. & Van den Eshof, P. (2008), *Misbruik, misleiding en misverstanden: Onderzoeksverslag van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken*, rapport, KLPD Zoetermeer.
- Otgaar, H.P., Candel, I., Merckelbach, H. & Wade, K.A. (2009), 'Abducted by a UFO: Prevalence information affects young children's false memories for an implausible event', *Applied Cognitive Psychology*, 23, 115-125.
- Parkin, A.J. (1997), *Memory and amnesia* (2nd edition), Oxford: Blackwell Publishers.
- Peters, M.J.V., Jelicic, M. & Merckelbach, H. (2006), 'Neuropsychology and pseudo memories', in: J.R. Dupri (ed.), *Focus on neuropsychology research* (p. 163-184), New York: Nova Publishers.
- Raymaekers, L., Geraerts, E. & Merckelbach, H. (2008). 'Hervonden herinneringen: De stand van zaken', *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 34, 242-259.
- Saks, M.J. & Koehler, J.J. (2005), 'The coming paradigm shift in forensic identification science', *Science*, 309, 892-895.
- Schacter, D.L. (2001), *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*, Boston: Houghton Mifflin.
- Schacter, D.L. & Slotnick, S.D. (2004), 'The cognitive neuroscience of memory distortion', *Neuron*, 44, 149-160.
- Soraci, S.A., Carlin, M.T., Read, J.D., Pogoda, T.K., Wakeford, Y., Cavanagh, S. & Shin, L. (2007), 'Psychological impairment, eyewitness testimony, and false memories: Individual differences', in: M.P. Toglia, J.D. Read, D.F. Ross & R.C.L. Lindsay (eds.), *The handbook of eyewitness psychology, vol. 1: Memory for events* (p. 261-297), Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Smeets, T., Candel, I. & Merckelbach, H. (2004), 'Accuracy, completeness, and consistency of emotional memories', *American Journal of Psychology*, 117, 595-609.
- Smeets, T., Jelicic, M. & Merckelbach, H. (2006), 'Stress-induced cortisol responses, sex differences, and false recollections in a DRM-paradigm', *Biological Psychology*, 72, 164-172.
- Wagenaar, W.A. & Crombag, H.F.M. (2005), *The popular policeman and other cases: Psychological perspectives on legal evidence*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wagenaar, W.A. & Van der Schrier, J.H. (1996), 'Face recognition as a function of distance and illumination: A practical tool for use in the courtroom', *Psychology, Crime & Law*, 2, 321-332.
- Wells, G.L. (1978), 'Applied eyewitness testimony research: System variables and estimator variables', *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1546-1557.
- Wessel, I. & Merckelbach, H. (1997). 'The impact of anxiety on memory for details in spider phobics', *Applied Cognitive Psychology*, 11, 223-231.
- Yuille, J.C. & Cutshall, J.L. (1986), 'A case study of eyewitness memory of a crime', *Journal of Applied Psychology*, 71, 291-301.